

ТАРАС ШЕВЧЕНКО І ПІСЕННА ТВОРЧИСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ІСТОРИЧНИЙ ВИМІР

Пісня супроводжувала Т. Г. Шевченка з раннього дитинства. Маленький, він засинав під коліскові своєї матері. Пізніше, коли підріс, проводив багато часу з подругою дитячих літ Оксаною Коваленко, яка знала багато пісень. Також майбутній поет переймався змістом і мелодикою чумацьких пісень, які чув від свого діда, що був свідком Гайдамаччини. Відтоді юне серце глибоко вразило історичні образи славних ватажків Коліївщини, а пізніше стали поштовхом до написання Шевченком власних творів про Коліївщину.

Малий Тарас неодноразово слухав, як односельчани, стомлені тяжкою працею, співали під час відпочинку. Тарас надзвичайно любив співати сам і вдвох із улюбленою сестрою Катериною, яка знала багато ліричних і жартівливих пісень.

Через усе життя проніс Шевченко враження від самотнього мистецтва кобзарів і лірників. Їх виконавський стиль поглиблював ці враження.

Немалу роль відіграла й обрядова пісенність. Вона, на думку дослідниці пісенної творчості Т. Шевченка Наталії Костюк, вкорінилася в свідомості дитини яскраві образи особливої інтонаційності гуртового співу, ритміки ритуальних дійств та незбагненої інтимності плачів-голосінь. Імовірно, що традиції загальнонародного співу в церкві, яскрава образність духовних пісень вплинули й на формування релігійних переконань Т. Шевченка, відбившись згодом у поетових інтерпретаціях біблійних мотивів. Від дяка П. Богорського, який служив у Кирилівці, Т. Шевченко перейняв місцеву специфіку дяківського супроводження літургійних відправ, колорит її мелодики, просякнутої народнопісенною інтонаційністю. Згодом його спогади відтворюють і живу картину особливостей мандрівного дякування — співу псалмів під вікнами селянських хат [1].

У підлітковий період саме спів народних пісень та малювання якнайкраще рятували майбутнього поета від самотності. Про спів на самоті під час заслання він висловлювався: «Думку думаю» [2]. А феноменальна пам'ять дозволила Т. Шевченкові, будучи присутнім на уроках музики в паничів, отримати базові знання з класичної теорії та історії музики [3].

А ще завдяки блискучій пам'яті Т. Шевченко надзвичайно швидко схоплював і запам'ятовував народні

пісні. Як свідчить Д. Ревуцький, сучасники поета пам'ятають, що він «дуже любив народні пісні, знав їх силу, без ліку і переймав з одного разу: аби де почув яку нову пісню, так і перейме її на голос і всю її знає». Крім того, багато хто з сучасників Т. Шевченка говорив про унікальні виконавські можливості поета. Він від природи був обдарований чудовим голосом. Співав проникливо, глибоко відчуваючи зміст пісні, її душу. Сам Т. Шевченко називав свій голос тенором. Княжна Варвара Репніна, згадуючи про спів Тараса Григоровича, говорила, що він вразив її своєю глибокою задушевністю — м'який, дихаючий сумом голос нашого кобзаря (баритон з високими теноровими нотами) мимоволі проникав у душу [4].

М. Білозерський розповідав: «Мою матір... особливо чарував Шевченко своїм співом: ходить, бувало, по залі, заклавши руки назад, похиливши вниз думну голову; шия пов'язана шарфом; вираз обличчя сумний, голос тихий і тонкий; мати, бувало, плаче від його пісень» [5].

Н. А. Власенко пригадує, яке сильне враження Шевченко справляв своїм співом: «Шевченко гостював у Сребдольських і в будуарі однієї з дівчиць Сребдольських, у присутності Н. Д. Білозерського, людини дуже суворої, заспівав, і цей невозмутимий старик заплакав» [6].

П. Куліш розповідає, як на його весіллі з О. Білозерською 22 січня 1847 року в с. Оленівці Шевченко був за старшого боярина. Довідавшись, що «молода княгиня» знає багато пісень, Шевченко похвалив чи подякував їй по-своєму — сам почав їй співати, і це зробив дуже просто: заклавши назад руки, він почав ходити по залі, мов по гаю, і заспівав:

Ой ізійди, зійди ти, зіронько та вечірняя,

Ой вийди, вийди, дівчинонько моя вірняя...

В тім поважнім здавна домі гостей було доволі. «Як же почули Шевченкове співання, ушухли всі так, наче зостався він один, під вечірнім небом, викликаючи дівчиноньку свою вірную.

Як у ту пору своєї життя співав Шевченко, а й надто, як він співав у той вечір, такого або рівного йому співу не чув я ні в Україні, ні по столицях. Порвалися разом усі розмови і між старими і молодими. Посходилися із усіх світлиць гості до зали. Пісню за пісню співав наш соловей, справді, мов у темному лузі, серед червоної калини, а не в зимньому захисті серед народу. І скоро вмовкав, зараз його благали ще заспівати, а він співав і співав людям на втіху, а собі самому

ще й на більшу» [7].

Із надзвичайним натхненням співав Т. Шевченко тоді, коли йому доводилося виступати в ролі співака перед своїми братами — панськими кріпаками. Так, старий садівник В. В. Тарновського в його качанівському парку, А. М. Кот, показуючи так звані «Шевченків» дуб у парку, сказав: «Отут мій батько та інші кріпаки Тарновського сходилися по ночах слухати, як Шевченко співав їм пісень. Він співає було, а люди плачуть» [8].

Подібні ж перекази існували про «дуб Шевченка», тепер зрубаний у линовицькому (теж на Прилуччині) парку де-Бальменів і, як передавав дід Іван Ядловський, про «Шевченків дуб» у колишній садибі М. Максимовича в Прохорівці біля Канева.

Шевченко не міг жити без того, щоб не співати своїх улюблених пісень. Він співає в панській прихожій, співає, живучи в Седневі у Лизогубів, під супровід Іллі Івановича Лизогуба, співає, коли його везуть до фортеці, співає, граючись із дітьми коменданта Ново-Петровського форту Ускова, співає в Ново-Петровському форті в хорі, співає, блукаючи вночі в заслання, співає навіть у снах... [9].

Всю творчість Шевченка пронизує справжня народність і народна пісенність. Це й не дивно. Крім того, що Тарас Григорович з дитинства слухав народну пісню, він упродовж багатьох років був активним збирачем фольклору. В альбомах Т. Шевченка під записами народних пісень маже завжди бачимо так звані «паспорти», тобто позначення про обставини запису, час, місце тощо. Наприклад, збірник чумацько-бідняцьких пісень поет записав у Сквирському повіті на Київщині. Чотири пісні з цього збірника були згодом опубліковані Іваном Рудченком у книзі «Чумацкие народные песни» (1874) [10].

1843 року Шевченко їде в першу свою подорож по Україні. Тут він оновлює і свої безпосередні зв'язки з живою народною творчістю. Поет радо спілкувався з земляками. 13 червня 1843 року молодь запросила його на прогулянку по Дніпру, яка здійснювалася на човнах. Шевченко охоче погодився на цю пропозицію. Він не міг проминути можливості зробити зарисовки мальовничих берегів Дніпра, околиць Києва. Крім того, саме під час цієї поїздки по Дніпру вночі на плоту поет зробив у своєму альбомі чотири записи народних пісень: «Хвалилася Україна, що в нас добре жити» (про Бондаренка), «Солодким медом да солодким вином» (про Палія й Мазепу), «Гей, підтис-

кай, милий хлопче, тісненько й попруги» (про Нечая) і «Да все луги, все береги», а можливо, й переказ «Запорожці приїдуть було з Січі в Київ», що послужив основою для написання на заслання невеличкої поеми «Чернець». Зміст перших трьох пісень був близький тодішній молоді, яка цікавилась історією України, її видатними людьми [11].

Під час другої подорожі по Україні (1845—1847 рр.) Т. Шевченко також активно записує народні пісні. Серед них — цікавий варіант про трагічну загибель

ватажка селянських повстань на Поділлі 1835 р. У Кармалюка, записаний у 1846 році. Є у Шевченка й інші записи пісень про Кармалюка. В очах Шевченка Устим Кармалюк був славним лицарем, улюбленим народним героєм [12].

Під час роботи в складі Київської археографічної комісії Шевченко багато працює як художник, якому доручено замальовувати історичні пам'ятки і краєвиди, проте знаходить час і для запису цікавих народнопоетичних творів. У серпні 1846 року Шевченко був командирований на Правобережну Україну, де, крім зарисовок історичних пам'яток, Тарас Григорович мав записувати народні пісні, легенди «скільки можливо, слово в слово».

І це він робив з великою охотою. В його альбомах того періоду між зарисовками трапляються уривки пісень, а то й цілі пісні. Численні факти свідчать про те, що Шевченко часто в інших випадках записував пісні. Наприклад, дід Миколи Кириляка розповідав М. Біляшівському: «Як сестру заміж отдавали, то Шевченко був у нас у хаті, просив, щоб пісні співали, з давніх пісень; ото співають, а він записує» [13]. На жаль, багато творів, зібраних у цей період, загублено під час арештів поета. У Тараса Григоровича були цілі зошити, списані текстами українських народних пісень. Навіть у 1850 році, під час обшуку в Оренбурзі, у нього було забрано два альбоми з віршами і піснями «на малоросійском языке» [14].

Серед народних пісень Т. Шевченка найбільше цікавили ті, які були близьким його серцю. Серед них передусім — гайдамацькі пісні: «Ой поїжджає по Україні та козаченько Швачка», варіанти пісень про Івана Бондаренка, про Гната Голого («Ой, ще не світ, ой, ще не світ, ой, ще не світає, а вже Гнатко з Кравчиною коники сідлає»), про Саву Чалого.

До найулюбленіших Тарасових пісень можна віднести бурлацько-батрацькі пісні «Та нема в світі гірш

нікому...», «Та забілили сніги...», «У степу могила з вітром говорила».

Значне місце в творчості і в репертуарі Шевченка займають пісні про рекрутчину. Шевченко на своїй власній шиї відчув ярмо царської солдатчини. Але й десятиліття солдатчини не зламали Шевченка. «Караюсь, мучуся, але не каюсь», — писав він. У своїх творах він з незмінним обуренням і ненавистю виступає проти рекрутчини. З особливою яскравістю він змальовує це соціальне лихо в таких творах, як «Москалева криниця», «Рано вранці новобранці...», «Сова». З них видно, що Шевченко дуже добре знав рекрутські народні пісні, бо він весь час користувався їх образами й висловлюваннями. Особливо відчувається вплив народної пісні про збори вдовиного сина в рекрути на твір Шевченка «Сова». Серед записаних Тарасом Григоровичем рекрутських пісень можна назвати «Зажурився бідний сірома», «Да все луги, все береги, ніде води напиться» та ін.

Дуже любив Т. Шевченко й чумацьку пісню, прекрасно знав чумацьке життя. Улюбленою серед цього ряду пісень можна назвати «Гей, хто лиха не знає», поет завжди пропонував співати й повторювати її. Любов Шевченка до цієї пісні підтверджується тим, що в уста Якимові зі свого оповідання «Наймичка» він вклав три строфи з неї [15].

Також подобалася Шевченкові й пісня про смерть чумака в дорозі «Ой, сидить пугач в степу на могилі», варіант якої в його запису поет використовує в своїй «Хустині». Пісню з образом пугача згадав також у поемі «Катерина» [16].

В оповіданні «Близнець» Шевченко вкладає в уста свого героя рядки чумацької пісні «Ой, ішов козак з Дону».

Шевченко так засвоїв стиль і образи чумацької пісні, що сам міг складати пісні, цілком подібні до народних чумацьких, повною рукою черпаючи з них і сам разом з тим вливаючись у могутнє річище народної творчості. Одним з найкращих таких зразків щодо цього є його пісня «Ой, не п'ються пива-меди», написана на Кос-Аралі в 1848 році [17].

М. Костомаров згадує, що, вітаючи його з обранням на посаду професора, Тарас Григорович співав йому «У Києві на ринку»...

Серед пісень про історичні події та явища Шевченка найбільш цікавила народна героїка. Серед власноручних записів Т. Шевченка в альбомі 1843 року знаходимо уривок пісні про Нечая — одного з ва-

тажків козацьких загонів, що брали участь у національно-визвольній війні українського народу середини XVII століття під проводом Богдана Хмельницького.

Знав поет і народну пісню про Морозенка, один з варіантів якої, за словами М. Білозерського, в кінці 40-х років належав до числа найулюбленіших пісень Шевченка. Ця пісня була, за свідченням М. Білозерського, записана в 1847 році в Мотронівці, покладена на музику Марковичем і надрукована в «Записках о Южной Руси». Про це писав і Шевченко в своєму листі від 5 грудня 1857 року до П. Куліша: «Поцілуй Маркевича за мене, за його ноти; добре, дуже добре, а особливо «Морозенко» — він мені живісенько нагадав нашу милую безталанну Україну» [18].

Цікавили Шевченка й історичні пісні «Про Сагайдачного», «Про Чайку», «Про Семена Палія», «Про Палія та Мазепу».

Риси народної героїки цікавили Шевченка і в українських народних думах, про які можна з певністю говорити, що поет знав, любив їх і надзвичайно високо цінував. Свою власну думу з поеми «Невольник» написав Шевченко під впливом думи «Про бурю на Чорному морі»

(про Альошу Поповича). З цієї композиції «під народну думу» ми бачимо, як глибоко відчував Шевченко народні думи і як майстерно орудував він їх стилем. Наприкінці свого життя Т. Г. Шевченко включив народні твори у свій «Южнорусский букварь» 1860 року, складений ним і виданий народною мовою. Поет сюди включив дві великі народні думи: «Про Альошу Поповича», «Про Марусю Богуславу» [19].

Шевченко постійно вводив народні пісні в чудове мереживо своїх оригінальних творів. Якщо звернутись тільки до трьох його поезій: «Перебендя», «Сова» та «Гайдамаки», то в них можна знайти антологію народної пісні різних жанрів.

У повістях російською мовою, які були розраховані на широке коло читачів, герої співають українські пісні різних жанрів — ліричні, жартівливі, побутові, чумацькі, думи. В одній лише повісті «Близнець» Шевченко наводить понад 20 народних пісень: «Ой не ходи, Грицю...», «Ой хто до кого, а я до Параски», «Ой ішов чумац з Дону», «У неділю вранці ішли новобранці», «Стала хмара наступать», «Чи я така уродилась», «У степу могила з вітром говорить», «Летить орел через море», «Зійшла зоря ізвечора» [20].

Використовуючи засоби народної пісні, Шевчен-

ко створює щось надзвичайно близьке до народної пісні чи думи, але разом з тим нове, оригінальне, своє.

Справді, важко відділити від патріотичних, історичних пісень і дум такі Шевченкові пісні, як «Б'ють пороги» (послання «До Основ'яненка»), «Було колись на Україні» (з поезії «Іван Підкова»), «Встає хмара з-за лиману» (з поеми «Тарасова ніч»), «Ой, літа, орел», «Гомоніла Україна», «Задзвонили в усі дзвони» (усі три з поеми «Гайдамаки»), «Наш отаман Гамалія» (з однойменної поеми), «Ой чого ти почорніло» (теж з однойменної поезії). Близькість їх до стильових ознак справжнього народнопісенного епосу виявляється в органічному поєднанні історичної дійсності та поетичного вимислу, оспівуванні героїчного минулого українського народу, що виборював соціальну та національну свободу [21].

Багато поезій Шевченка стали народними піснями, музику яким давав сам український народ. Як зазначав Михайло Костомаров, Шевченко воскресив свій народ, покликав його до нового життя, бо він був «обранцем народу в прямому значенні цього слова, народ його ніби обрав співати замість себе» [22].

У Шевченковій творчості в певному розумінні сплітається особиста творчість поета з колективною народною творчістю. Він тонко і майстерно використовує народну пісню, його оригінальні твори втілюють народну простоту і музикальність, і це надає їм нев'янучої свіжості і привабливості [23].

Принципи використання Шевченком народної пісні можна звести до трьох основних різновидностей:

1) дослівне наведення пісні в творі повністю, її уривків або лише назви служить поетові для глибокого розкриття внутрішнього світу героя, його стану в певний момент розгортання дії;

2) написання власних творів невеликої форми на основі окремих зразків народнопісенної творчості («Ой одна я, одна», «Утоптала стежечку», «Над Дніпровою сагою», «Ой не пються пива-меди», дума «У неділю рано, вранці»);

3) створення крупних форм (поеми «Тополя», «Хустина», «Титарівна») на основі мотивів, запозичених з окремих народних пісень [24].

Знання фольклору збагатило творчу лабораторію поета рядом мотивів, образів, сюжетів, настроїв, інтонацій, розширило його кругозір, тематику творів, наповнило їх співучістю народної пісні.

Намагання втілити в своїй творчості власне розуміння могутнього впливу живого звучання пісні — один з важливих компонентів художньо-естетичних принципів поета.

Геніальний син України, Т. Шевченко перейняв від свого народу властиву йому рису — природну музикальність.

Можемо з певністю сказати, що Т. Шевченко — представник музичної інтелігенції свого часу, який

добре знав багатство української народної пісні, людина, яка глибоко відчувала і розуміла суть і призначення музичного мистецтва [25].

Етичні та естетичні ідеали Т. Шевченка склалися значною мірою під впливом народної творчості, бо поет вважав, що народні пісні є невичерпним джерелом народної мудрості, що у фольклорі відбилися помисли, надії і прагнення народу і за ним можна вивчити психологію, характер, історію народу.

Література і джерела:

1. Костюк, Н. Поезія Тараса Шевченка в українській музиці: імена і жанри / Н. Костюк // Студії мистецтвознавчі. — 2008. — Ч. 2. — С. 101.
2. Правдюк, О. А. Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України / О. А. Правдюк. — К., 1966. — С. 19.
3. Костюк, Н. Поезія Тараса Шевченка в українській музиці: імена і жанри / Н. Костюк // Студії мистецтвознавчі. — 2008. — Ч. 2. — С. 102.
4. Ревуцький, Д. Т. Шевченко і народна пісня / Д. Ревуцький. — Х., 1939. — С. 51.
5. Шевченко і музика / під ред. Л. Архімович та ін. — К., 1966. — С. 6.
6. Белозерский Н. Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц / Белозерский Н // Киевская Старина. — 1882. — №10. — С. 71.
7. Куліш П. Спогади про Т. Шевченка / П. Куліш. — К. — 1930. — С. 56-57.
8. Хоменко С. І. Шевченко на Прилуччині / С. І. Хоменко. — Прилуки, 1928. — С. 43-44.
9. Ревуцький, Д. Т. Шевченко і народна пісня / Д. Ревуцький. — Х., 1939. — С. 53.
10. Попов П. М. Т. Шевченко про народну творчість / П. М. Попов. — К., 1952. — С. 10.
11. Правдюк, О. А. Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України / О. А. Правдюк. — К., 1966. — С. 82.
12. Попов П. М. Т. Шевченко про народну творчість / П. М. Попов. — К., 1952. — С. 11.
13. Киевская старина / Рассказы крестьян с. Пекарей о Т. Г. Шевченко. — 1894. — II., С. 169.
14. Ревуцький, Д. Т. Шевченко і народна пісня / Д. Ревуцький. — Х., 1939. — С. 11.
15. Там само. — С. 28.
16. Там само. — С. 29.
17. Там само. — С. 31.
18. Белозерский Н. Тарас Григорьевич Шевченко по воспоминаниям разных лиц / Белозерский Н // Киевская Старина. — 1882. — №10. — С. 71.
19. Попов П. М. Т. Шевченко про народну творчість / П. М. Попов. — К., 1952. — С. 14.
20. Касаткіна А., Фольклорні жанри, мотиви, образи, естетика й стилістика в художній інтерпретації Тараса Шевченка. Міфопоетика Шевченка / А. Касаткіна // Тарас Шевченко і народна культура під ред. В. Л. Смілянської. — 2004. — т. 1. — С. 95.
21. Правдюк О. А. Плавай, плавай, лебедонько / О. А. Правдюк. — К., 1989. — С. 6.
22. Цвілюк, С. А. Історична мудрість Великого Кобзаря: Історизм і соціально — політичний вимір епічних творів Тараса Шевченка / С. А. Цвілюк // — 2008. — С. 3.
23. Пивоварський Л. Т. Народнопоетична лірика Т. Г. Шевченка періоду заслання / Л. Т. Пивоварський. — Ж., 1959. — С. 3.
24. Правдюк, О. А. Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України / О. А. Правдюк. — К., 1966. — С. 40
25. Коломієць В., Іванова О. Народна пісня в житті і творчості Тараса Шевченка / Шевченкознавчі студії. — 2013. — Вип. 16. — С. 36.